

LA FIGURA EPISCOPAL I PÚBLICA DE JOSEP CLIMENT A BARCELONA (1766-1775)

Excel·lentíssim Senyor President,
Excel·lentíssim i Reverendíssim senyor arquebisbe,
Il·lustríssims socis de l'Acadèmia,
Senyor Jordi López, director general d'Afers Religiosos,
Professors i professors de la universitat, doctora M. Àngels Pérez-Samper,
Reverends senyors,
Senyores i senyors,

M'és un motiu de satisfacció de poder tenir ací la meua proluació, perquè m'uneix a aquesta Reial Acadèmia de Bones Lletres un afecte especial no solament pel coneixement que n'he anat adquirint pels camins de la història, sinó també perquè aquesta Acadèmia volgué ser representada oficialment a la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma en la persona del malaguanyat acadèmic Eudald Solà, quan vaig defensar-hi la meua tesi doctoral, *L'arquebisbe Fèlix Amat i l'última Il·lustració espanyola*. Em permeto recordar que l'arquebisbe Amat havia estat membre d'aquesta Reial Acadèmia. És per aquest motiu, doncs, que aquesta institució designà, en 1991, un representant, quan es parlava d'un membre seu, Fèlix Amat, a Roma.

Havent donat les meues gràcies per aquesta invitació i expressat els meus sentiments envers aquesta Acadèmia, començo a desenvolupar el tema que m'ha estat encomanat, "La figura episcopal i pública de Josep Climent a Barcelona".

I. L'ACCIÓ PASTORAL

[*Línies pastorals*]

Començaré parlant de l'acció pastoral de Josep Climent. Com ja ho assenyalà el seu biògraf, el doctor Francesc Tort, la seva tasca com a bisbe de Barcelona s'inspira en els usos i costums diocesans nascuts o corroborats pels concilis tarraconenses i els sínodes diocesans i, de manera especial, els decrets tridentins.¹ Cerca per damunt de tot, des de la seva peculiar consciència de l'exercici del seu ministeri episcopal, d'implantar la reforma dels costums lluitant contra la teologia laxista. És en aquest sentit d'emprendre una reforma, que Climent – tal com ho diu confidencialment al bisbe Tormo, d'Oriola- que no vol que el seu pontificat a Barcelona s'hagi de «*limitar a dar bendiciones, a ser un confirmador, ordenar y [a ser un] predicador conventual*»,² tal com desitjarien que ho fos els filojesuïtes barcelonins.

El seu propòsit de reforma és, com el mateix Climent se n'adona, el que el menarà a diferenciar-se dels qui ocuparen abans que ell la seu de Sant Pacià: «*Mis*

¹ FRANCESC TORT MITJANS, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Avinent (1706-1781). Contribució a la historia de la teología pastoral tarraconense en el siglo XVIII*, Barcelona, Editorial Balmes, 1978 [Col·lecció Mossèn Josep Sanabre: 2] p. 227.

² Carta de Climent al bisbe José Tormo. Barcelona, 23 de març de 1768: TORT, *Josep Climent* 49, n. 37.

*predecesores fueron o más cuerdos o más cobardes y dejaron las cosas como las hallaron».*³

[*Visites pastorals, reforma del clergat, de la predicació, purificació del culte i reforma moral*]

Un mitjà privilegiat de reforma foren les visites pastorals, amb les quals el bisbe Climent pretenia d'assolir, com ho diu ell mateix, «la reforma dels costums, aixins dels ecclesiastichs com dels seculars».⁴ En aquest mateix sentit cal assenyalar la reforma de la vida religiosa. Climent recelós envers l'exempció dels religiosos, així com de la del seu mateix capítol catedral o dels patronat seculars, volia acostar més la vida regular als seus orígens. La reforma del clergat secular l'emprenqués tant des del vessant pastoral, com de l'administració dels seus béns, amb el "Pla beneficial" i parroquial que decretà. Aquí esmento també les disposicions que donà per al bon funcionament de les "Botigues del Blat" o "Muntanyes de Pietat" que –existien en quasi totes les parròquies del deganat del Penedès-, perquè s'ajustessin millor al seu fi fundacional, que no era altre que ajudar els desvalguts.⁵

En aquest mateix sentit intervingué en l'administració dels béns de la Mensa episcopal, perquè estava ben persuadit que aquests béns havien de servir també per als més necessitats. El mòbil per a introduir-se en tota aquesta qüestió de diners era el de la caritat, i en conseqüència avorria el luxe en la vida de palau –com el desaprovava també en la vida social-, ja que implicava la disminució dels diners dels pobres.

Parlant del Palau Episcopal recordo ací que fou l'Ajuntament de Barcelona qui tingué la iniciativa de demanar al bisbe que en comencés les obres a causa del mal estat en què es trobava. En aquesta qüestió el lema de monsenyor Climent fou com sempre l'austeritat i la màxima economia.⁶

Un altre objectiu pastoral fou per al bisbe Climent la reforma de l'oratória sagrada, en un sentit didàctic i de simplicitat, com ho feien els bisbes de l'Església antiga. Un dels instruments que el bisbe creia que més bé haurien de servir per a aquest fi del renovellament de la predicació era la *Retórica Eclesiástica*, de fray Luis de Granada, que ell mateix havia fet traduir al castellà i que féu també publicar a Barcelona.⁷ El seu model, diu el bisbe, era l'oratória espanyola del XVI, i entre els estrangers sobresurt Bossuet.

La purificació del culte d'elements estranys i la lluita contra la superstició o una devoció "poc regulada", en expressió muratoriana, són altres elements que monsenyor Climent té en comú – com els altres que acabo d'esmentar- amb els preil·lustrats i els il·lustrats. En posaré sols dos exemples. L'un, de caire folklòric, és la processó del Corpus de Barcelona que Climent volia purificada al màxim possible d'elements profans o populars, i que per aquesta causa s'enfrontà amb l'Ajuntament de la ciutat.

On es veu també la voluntat del monsenyor Climent de corregir els abusos que, segons ell, es donaven en les accions litúrgiques o devocionals a la seva diòcesi és en el decret de 1774, en què erigia canònicament la pràctica de les Quaranta Hores, i, on dóna instruccions sobre els ciris que han de cremar i sobre la sobrietat en la música, i on

³ Carta de Climent al bisbe José Tormo. Barcelona, 10 de novembre de 1767: *Ibid.* 49, n. 33.

⁴ CLIMENT, *Edicta 2: Ibid.* 205, n. 5.

⁵ *Ibid.* 321.

⁶ *Ibid.* 322-325.

⁷ Sabem que el seu traductor fou el cistercenc valencià fra Alberic Rubio. CORTS I BLAY, *L'arquebisbe Fèlix Amat de Palou (1725-1824) i l'última Il·lustració espanyola*, Barcelona 1992, 42.

determina a més que que les dones no s'asseguessin al costat dels homes durant aquesta funció religiosa.⁸

El moralisme és en efecte un altre aspecte recurrent en les lluites reformistes del nostre bisbe. Quasi acabat d'arribar a Barcelona, ja escriu al parajansenista bisbe d'Oriola, José Tormo per fer-li saber que: «*Este pueblo era un infierno de lascivia, una Babilonia y se ha empeorado después que le gobierna un zardanápalo, que se ocupa en jugar a la banca, en óperas y bailes...*».⁹ Aquest “zardanápalo” era el comte de Ricla, el qual ja tindrem ocasió de tornar-nos-el a trobar.

Amb motiu del jubileu de 1770, en un altre edicte es mostra un Climent que tenia un concepte desolador de la moral pública de Barcelona. Segons el prelat, els estudiants barcelonins deien, «*que no hay en España ciudad más divertida*» i els estrangers, «*que en ninguna otra ciudad de Europa con más facilidad y a menor coste hallan las torpes pasiones su desahogo*». Ja es veu que els estrangers eren els qui palesaven meridianament allò que els estudiants no s'atreuen a acabar d'especificar quan es referien a la diversió que hom podia trobar a Barcelona. L'Ajuntament, amb qui el bisbe ja estava enfrontat, protestà i envià una representació al rei Carles III, per les apreciacions de l'ordinari de Barcelona sobre les dones de la Ciutat Comtal: «*Con lo que [monseñor Climent] expresamente manifiesta a todo el orbe, que las mujeres barcelonesas son de condición tan mala que o son rameras o lo parecen*».¹⁰

⁸ CLIMENT, *Edicto Cuarenta Horas*. TORT *Ibid.* 14-17, 26-27.

⁹ Carta de Climent al bisbe José Tormo. Barcelona, 10 de novembre de 1767: *Ibid.*184.

¹⁰ Representació de l'Ajuntament de Barcelona a Carles III. Barcelona, 17 d'abril de 1770: *Ibid.* 186.

II. PRESENCIA A LA VIDA DE LA CIUTAT.

[Escoles primàries]

Passo a fixar-me ara amb més detenció en la figura pública de monsenyor Climent a la ciutat de Barcelona.

Començo primer per les escoles. El bisbe Climent volia escoles per a «la cristiana i racional educació» dels nens i que fossin, a més, gratuïtes. A l'horitzó d'aquesta iniciativa, segons Fèlix Amat, hi ha «*la reforma de las costumbres y con ellas las virtudes cristianas y políticas*»,¹¹ «per lograr lo cel».¹² El prelat veia la seva acció a favor de l'educació dels infants com una emanació del seu ministeri episcopal, de la mateixa manera que tingueren també cura els bisbes de l'Església dels primers segles de catequitzar els catecúmens.

El bisbe de Barcelona aprofità la situació en què quedava la Ciutat Comtal després de l'expulsió dels jesuïtes per implantar-hi les seves escoles. Sols sis mesos després d'arribar a la seva nova seu, demanà la cooperació dels religiosos de la ciutat i erigí deu escoles en deu convents. Foren uns quants milers de lliures el que costaren a la Mensa episcopal aquests establiments.¹³

El seu interès per les escoles el portava a demanar als seus amics jansenistes de França allò que s'hi publicava en aquest camp.¹⁴ Segons el pedagog Alexandre Galí, l'erecció d'escoles a Barcelona per Climent, i més tard, a Tarragona per Fèlix Amat, són una manifestació de l'esperit pedagògic de les "*Petites Écoles*" de Port-Royal,¹⁵ per tant jansenista.

Els jansenistes francesos, en efecte, atrets pel programa de monsenyor Climent, procuraven de satisfer les seves demandes. Sabem també que aquest prelat féu traduir alguns dels llibrets i catecismes que li proporcionaven els jansenistes francesos a través de l'abbé Clément.¹⁶ El bisbe, pel seu compte, i amb el mateix fi de tenir material didàctic per a les seves escoles, féu compondre a un clergue seu, el doctor Salvador Puig, els *Rudimentos de la Gramática Castellana*, i el mateix Climent escriví la *Colección de Sentencias de la Sagrada Escritura*.¹⁷

El director de les escoles elegit per Climent fou el clergue barceloní Josep Pau Ballot. Tant ell com el patge del bisbe, Fèlix Amat, l'ajudaren en aquesta empresa. El mètode d'"*enseñanza mutua*" que anys després adoptaria el canonge Amat per a les escoles de Tarragona, vinculades a la Sociedad Económica de Amigos del País, era el modern "Plan de educación" de mossèn Ballot, el difós a Tarragona pel seu amic Fèlix Amat. És aquí on hom pot veure un veritable influx renovellador en el camp de la pedagogia de Climent.¹⁸

¹¹ FÉLIX AMAT, *Breve relación de las exequias por el Sr. Climent*, Barcelona 1781, 22: CORTS I BLAY, *Fèlix Amat* 107.

¹² Visita pastoral de Climent als infants de l'Escola Pia de Mataró en 1772: TORT, *Ibid.* 311-312.

¹³ *Ibid.* 80.

¹⁴ *Ibid.* 82.

¹⁵ JOAN BONET, *Introducció i cloenda*: TORT, *Ibid.* p. XV.

¹⁶ En concret el *Catecismo de las fiestas* del gal·licà Fleury, en la versió al castellà feta per Fèlix Amat, i que, un cop revisat i corregit aquest catecisme pel mateix Climent, veié la llum pública en 1768. CORTS I BLAY, *Ibid.* 63-64.

¹⁷ TORT, *Ibid.* 83.

¹⁸ CORTS I BLAY, *Ibid.*, 108.

Qui ha estudiat profundament la condició de teòric i pràctic de l'educació elemental i pública de monsenyor Climent és Marc Adell.¹⁹ L'estudiós afirma, en el seu documentadíssim treball, "Climent i la pedagogia de la Il·lustració", que, tot i el temps transcorregut, moltes de les aportacions d'aquest prelat al món de l'educació conserven tota l'actualitat.

Les escoles del bisbe arribaren a ser tancades en 1777, però per clamor popular foren reobertes pel successor de Climent, Gabino Valladares, en 1786. Passaren de deu a dotze. En aquesta època, a les escoles de pagament hi anaven 1.184 infants, i a les dels pobres, 1.246, subvencionats pel bisbe.²⁰ Un altre cop a Castelló, el nostre prelat continuaria el seu servei a la infància i a l'educació en el Col·legi d'Orfes.

[Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, presó d'homes i de dones, i l'Hospici.]

Per força haig de ser més breu a l'hora de tractar d'altres actuacions del bisbe Climent, ara respecte a les institucions penitenciàries i de caritat de la ciutat de Barcelona. Primer de tot, el nostre bisbe es preocupà molt activament en l'ampliació de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

També intervingué en la qüestió de la presó d'homes, perquè instà l'Audiència que s'hi fessin millores amb caràcter d'urgència, mentre ell es comprometia a donar dues mil lliures. En costar molt més, Climent vengué un solar que havia destinat a ser el cementiri de la ciutat, l'import del qual fou per a la presó d'homes.²¹

Una altra mostra de la presència del bisbe Climent a la Ciutat Comtal es pot veure en el paper que tingué en l'erecció del nou Hospici, que es féu per ampliació de la Casa de Misericòrdia ja existent.²² L'antic seminari de Montalegre fou destinat, per indicació del bisbe, a l'ampliació de la Casa de la Misericòrdia o nou hospici barceloní. Era la permuta que es féu després de l'expulsió dels jesuïtes, en el sentit que el seminari passava a ocupar el col·legi de Betlem, dels jesuïtes, i la casa de Montalegre, a la Corona.²³

Respecte al nou hospici, la primera cosa per la qual hagué de maldar el bisbe monsenyor Climent fou perquè no fos relegat a un segon lloc en la Junta de la nova institució, tal com era la voluntat del comte de Ricla i de l'Ajuntament. Aquesta preocupació del prelat, a més del que ell podia pensar sobre la seva figura com a bisbe – que creia que havia de tenir el monopoli de la beneficència com el tenien també els bisbes en l'Església primitiva –, és comprensible si hom té en compte que del sosteniment de la nova institució, com ho preveia el Consell de Castella, havia de fer-se'n càrrec l'Església, això és el bisbat i les parròquies.²⁴

[Cementiri del Poblenou]

La presència del bisbe Climent a Barcelona es descobreix visiblement encara avui en el Cementiri del Poblenou. Monsenyor Climent volgué construir un cementiri unitari per a tota la ciutat de Barcelona. La seva fou una de les primeres iniciatives en

¹⁹ MARC ADELL, "La educación popular en la Ilustración: el obispo Climent". Tesi de Llicenciatura en Pedagogia. Universitat de València.

²⁰ TORT, *Ibid.* 83-86.

²¹ *Ibid.* 327-328.

²² *Ibid.* 338.

²³ *Ibid.* 76.

²⁴ *Ibid.* 328-329.

matèria d'enterraments a tot Espanya.²⁵ Aixecà el nou cementiri en un nou solar de la platja de Llevant anomenada Mar Bella. Es tracta de l'actual cementiri del Poblenou, de l'Est o de Llevant. És el cementiri on, en la seva capella, hi ha enterrat Fèlix Amat.

El nou cementiri fou beneït pel mateix bisbe el 13 de març de 1775, quan ja era pràcticament dimitit. No sembla que hi assistí cap autoritat política o militar. Féu el sermó en català, orientat a dissipar els dubtes dels seus diocesans, acostumats al sebolliment dels cossos dels difunts a l'interior o al voltant d'una església. Llur pastor, doncs, els explicava que la pràctica d'enterrar els cristians en cementiris venia ja de l'Església primitiva.²⁶

²⁵ Ens remetem a ANTONIO CARRERA PANCHÓN y MERCEDES GRANJEL, *Regalismo y policía sanitaria. El episcopado y la creación de cementerios en el reinado de Carlos III: Hispania Sacra* 77 (2005) 589-634

²⁶ TORT, *Ibid.* 342-345.

III. LA FIGURA INTEL·LECTUAL I CULTURAL DE CLIMENT.

Hauria de parlar ara de la figura intel·lectual i cultural del bisbe Climent. Començaré tractant de la seva lluita contra el probabilisme, on faig entrar la qüestió jesuítica.

[Lluita contra el probabilisme representat pels jesuïtes]

Pocs mesos després d'arribar a Barcelona, el bisbe Climent es trobà amb la consulta de Carles III sobre l'expulsió dels jesuïtes. En l'informe que envià al monarca, l'hi recomanava que prengués «aquellas providencias más oportunas» per allunyar dels regnes d'Espanya l'influx de la Companyia de Jesús. Els motius per a una manifestació com aquesta, el nostre prelat els troba, entre d'altres llocs, en la defensa que aquest orde religiós feia de les doctrines laxes i en què el seu influx era incompatible amb la «reforma» dels costums. En un altre lloc, el bisbe qualificava de “merescuda” la dissolució de la Companyia, decretada per Climent XIV, en 1773, i feia vots perquè els seus membres «cesen de calumniar y sean de aquí en adelante más obedientes a la Santa Sede».²⁷

Observem, però, amb el doctor Tort, que encara que Climent estigués d'acord amb l'expulsió dels jesuïtes, anà creixent en ell la consciència que l'actuació del govern en la qüestió jesuítica era abusiva. El prelat criticà que, després de l'expulsió dels jesuïtes, no s'hagués aprofitat millor la situació, per part dels ministres de Carles III, per implantar a Espanya la «més sana doctrina». I es planyia que no s'haguessin administrat prou bé les temporalitats de l'expulsada Companyia de Jesús.

El bisbe Climent hauria volgut també que la reforma dels estudis a totes les diòcesis, impulsada pel govern, per a abolir l'escola jesuítica, hagués estat portada a través de concilis provincials o nacionals –tant del gust dels jansenistes–, però de cap manera per l'Estat, tal com, efectivament, ho decretà el poder civil, el 12 d'agost de 1768.²⁸

De fet, el bisbe Climent, l'any 1769, deia de manera confidencial i molt significativa a l'abbé Clément: «Acaba de publicarse una real cédula en la que se declara ser el rey dueño de los bienes de los jesuitas y el destino que han de tener [...] Para que vea que el regalismo toma para sí lo que quita al ultramontanismo, dejando a los obispos tan mal o peor que estaban».²⁹

[Església d'Utrecht]

Seguint amb el tema de la capteninença intel·lectual del bisbe Climent, em voldria referir ara a la posició que adoptà davant el cisma de l'Església d'Utrecht, que és com preguntar-nos pel seu jansenisme.

Arran, doncs, del cisma jansenista de l'Església d'Utrecht, Climent, exhortat pel seu amic l'abbé Agustin Clément de Bizon, canonge d'Auxerre, que havia participat com a teòleg en l'esmentat sínode de la ciutat dels Països Baixos, escriví una pastoral, el

²⁷ *Ibid.* 237.

²⁸ *Ibid.* 170.

²⁹ Carta del bisbe Climent a Clément, Barcelona, 2 de maig de 1769: *Ibid.* 76, n. 40.

26 de març de 1769. Aquest escrit precedia el llibre de la seva traducció de *Las costumbres de los Israelitas*, del gal·licà, l'abbé Claude Fleury.

La pastoral té un fort caràcter episcopalista. En un punt determinat, Climent hi escriu que, per mor de l'exercici de la col·legialitat episcopal, els bisbes s'han d'interessar per les Esglésies llunyanes, com era el cas de la d'Utrecht: una Església, diu, «*muy semejante a la primitiva, pobre de bienes y rica de virtudes*». ³⁰ El que vol Climent és que Roma escolti els precs de comunió d'aquesta Església, una petició obstaculitzada per l'escola dels jesuïtes o ultramuntans.

La pastoral aixecà un gran enrenou. En poques setmanes se'n despatxaren més de mil cinc-cents exemplars, ³¹ i fou traduïda al francès. Arribà a Holanda, al papa Climent XIV i al rei Carles III. En fou demanat un judici del Consejo Extraordinario. El text de la comissió eclesiàstica d'aquest reial Consell ha estat publicat pel doctor Llidó, el qual l'ha trobat en l'Arxiu de Simancas. ³²

Estic d'acord amb el doctor Antonio Mestre, quan diu, respecte a aquesta pastoral de 1770: “Sembla que el bisbe Climent no volia veure en l'afer de l'Església d'Utrecht més que una manifestació episcopal i una evident reacció contra les qüestions juridicoeclesiàstiques de la Companyia de Jesús”. ³³ I encara comparteixo amb aquest historiador el seu judici que, a la base de l'argumentació de les reivindicacions d'Utrecht i de la pastoral de Climent, i fins de la seva carta al Papa, hi ha la doctrina de Zegar-Bernard van Espen, que, com vostès saben, és episcopalista per ser jansenista.

[*Lluita contra el racionalisme: Les “Instrucciones” de Le Tourneaux*]

Una altra manifestació del pensament del bisbe de Barcelona és encara la lluita contra el racionalisme.

Aquest aspecte del seu capteniment intel·lectual, hom el veurà reflectit de manera palesa en la carta que Climent adreçà a la parajansenista comtessa de Montijo, i que aparegué impresa en 1774, al principi del llibre *Las Instrucciones cristianas sobre el sacramento del Matrimonio*, obra del també jansenista, Nicolas de Le Tourneaux, la qual l'aristòcrata dama havia fet traduir del francès per al seu ús particular.

Aquesta carta de monseyor Climent a la comtessa de Montijo li serveix, entre altres coses, per a atacar l'enciclopedisme francès. Aquí qualifica d'«*infernal filosofismo*» la filosofia del Set-cents; i, en contraposició als “filòsofs” del seu temps que anomenaven el segle XVIII amb l'epítet de «lluminós», Climent el canvia pel de “tenebrós”, i el considera «*hez de los siglos*». Denuncia el racionalisme i exhorta a no llegir les obres de Voltaire. ³⁴ No es pot negar tanmateix que Climent veia la càrrega secularitzadora o anticristiana que portaven les Llums.

³⁰ *Ibid.* 118.

³¹ *Ibid.*

³² El doctor Mestres diu que, en els arguments d'aquesta comissió, es fa un gran ús de van Espen. ANTONIO MESTRES SANCHÍS, “*El católico y sapientísimo Van Espen*”. *La réception de la pensée de Zeger-Bernard Van Espen dans l'Espagne du XVIIIè siècle*, dins: *Zeger-Bernard Van Espen at the crossroads of Canon Law, History, Theology and Church-State relations*. Editat per G. Gooman, M. van Stiphout i B. Wauteres, Lovaina, Leuven University Press, 2003 [Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium: 170], 238.

³³ MESTRES, *Ibid.* 284-285.

³⁴ *Ibid.* 236-237.

[Promotor del tomisme i de diversos estudis, creador de la Biblioteca Pública Episcopal. Català i castellà].

Tomisme

Mostren també el capteniment intel·lectual del nostre bisbe, de manera especial, el seu tomisme, com també altres actuacions a les quals tot seguit em referiré.

Ja he esmentat més amunt aquest aspecte. Ara solament reblo que Climent fomentà de manera ben decidida en el Seminari de Barcelona l'estudi del tomisme, i que això cal relacionar-ho sempre amb els passos del bisbe per desterrar de Barcelona l'escola jesuítica, o almenys del seu seminari.

Aquest influx del tomisme promogut per Climent continuaria viu en les Constitucions del Seminari elaborades pel seu successor, el bisbe Gabino Valladares, i encara més enllà.

Mossèn Bonet i Baltà deia que el tomisme de Climent arriba fins a finals del XIX. La veritat és que no m'atreveixo a dir que aquest tomisme constitueixi una gran aportació de Climent. Ho manifesto així, a la vista del tomisme del Seminari de Barcelona, com, per exemple, el del seu deixeble Fèlix Amat.

Des del Seminari, que sota Climent adquirí un prestigi enorme a tot Catalunya, promogué els estudis de filosofia, història eclesiàstica i de matemàtiques (Amat), com ho faria també amb d'altres com els de medicina (Piquer) i els de ciències naturals i fins i tot amb els de meteorologia (Salvà i Campillo)

Fundador de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona

Diguem ara alguna cosa dels llibres que Climent llegia i que són, també, font del seu pensament. Parlar de les seves lectures i dels seus llibres, em duu a referir-me a la Biblioteca del Seminari.

Sobre això darrer, ja sabem que, després de l'expulsió dels jesuïtes, llurs biblioteques van passar per ordre de Carles III a crear o a enriquir les dels seminaris diocesans. Paral·lelament, però ja en 1775, el rei Carles III disposà que aquestes biblioteques fossin obertes al públic i que els bisbes li proposessin per a cada una un bibliotecari que haurien de pagar els mateixos prelats. Climent de seguida pensà en Fèlix Amat, el seu capellà i cap dels seus patges. I així fou com esdevingué el primer bibliotecari de la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona, de la qual es pot dir que Climent en fou el creador.

Ens interessa conèixer l'actuació d'Amat com a bibliotecari, perquè així veurem també quines eren les lectures de Climent, quines obres li feia comprar i quines li feia llegir. I és que l'influx de Climent sobre Amat fou decisiu. Per això el parajansenista Joaquim Llorenç Villanueva deia d'Amat, que: «se le conoció siempre la buena leche que le había dado el Rvdo. obispo Josef Climent que le educó [...]».³⁵

El mateix Amat reconeix que Climent fou qui l'inicià en les disputes de caire jurisdiccionalista, jansenista i gal·licà deixant-li llegir les obres de Febronius, Pereira, van Espen i molts escrits de Bossuet i de Fleury. Amat coneixia també, perquè ho anotava seguint el que li deia Climent, Cornelius Jansen, i ben segur el seu *Augustinus*, que era a la Biblioteca Episcopal. Altres autors de tendència jansenista, que Amat llegí durant el temps que passà amb Climent, eren Saint-Cyran, Antoine i Angélique Arnauld i Pierre Nicole. El jove Amat s'encuriosí també com el seu prelat per la qüestió de l'Església d'Utrecht.

³⁵ *Ibid.* 53.

No esmento, per no allargar-me, els autors parajansenistes francesos coneguts de Climent i d'Amat, com Charles Rollin, hereu de la tradició pedagògica de Port-Royal, o els rigoristes italians com Daniele Concina.

La llengua: català i castellà.

Un altre dels punts a què m'haig de referir també, quan estic parlant encara de la visió cultural de Climent, és a la qüestió de la llengua, a l'ús del català i al cultiu del castellà.

Si volem tractar del català i del castellà del castellanenc bisbe Climent, que dominava i feia servir les dues llengües, hem de dir que, quasi bé ja des de l'inici del seu pontificat barceloní, es trobà amb la reial cèdula de Carles III, del 3 de juny de 1768, que ordenava que s'ensenyés el castellà a l'escola i en els col·legis de tots els territoris d'Espanya, i es demanava explícitament la col·laboració dels bisbes en l'expansió «*del idioma general de la Nación*».

Climent no volia que els seus sacerdots deixessin de predicar ni d'ensenyar el catecisme en la llengua del país. El principi fonamental per a Climent era que fos entesa la doctrina cristiana, però volia que els seus preveres aprenguessin el castellà i que el dominessin com a mitjà de cultura i també per a la predicació en aquesta llengua. Això és el que diu, en 1770, en la carta introductòria a la *Retórica* de fray Luis de Granada. D'aquesta manera seguia també, o principalment, les disposicions de la reial cèdula de 1768.

Un any abans, monsenyor Bisbe suggerí a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona la formació d'un diccionari català-castellà per tal de facilitar l'aprenentatge del castellà i «per a conservar la memòria i puresa de la llengua natural del país». El projecte restà, però, aturat. Qui hi treballà fou Fèlix Amat, però com que ell no podia donar l'última mà al diccionari va procurar que ho fessin els seus condeixebles, els reverends Joaquim Esteve i Josep Bellvitges, tots dos catedràtics de Retòrica del seminari, i l'advocat Antoni Jutglà. És per això que el nom d'Amat no apareix com a autor, però sí que en compongué el Pròleg. El *Diccionario catalán-castellano-latino* no hauria d'aparèixer fins al 1803. En el pròleg es diu clarament que el *Diccionario* s'ha compost per aprendre el castellà i el llatí.

Amb un fi semblant, Climent encarregà, com ja ho he dit, al catedràtic de retòrica del seminari, Salvador Puig, els *Rudimentos de la Gramática castellana*, (1770), gramàtica tanmateix bilingües, perquè fos ensenyada en el Seminari Episcopal.

La castellanització del seminari, iniciada per Climent, bo i salvant la coneixença del català –més en Climent i menys en el seu successor–, s'anà afermant sota el govern del bisbe andalús, Gabino Valladares, com es pot llegir en les *Constituciones de Seminario de Barcelona*, de l'any 1784:

«Y para que lleguen a hablarlo con desembarazo ordenamos que en todos los actos públicos de capilla, estudio y cualquiera otros del Seminario, sea siempre el castellano el idioma común. Pero al mismo tiempo, para que este uso no degeneren en una confusa mezcla del idioma castellano y catalán, mandamos que la conversación de después de haber comido sea casi siempre sobre la propiedad de la de la lengua castellana, notando con especial cuidado sus diferencias con la catalana [...] para mantener y fomentar en todos los Seminaristas el deseo de poser perfectamente el idioma nacional».³⁶

Aquestes *Constituciones* foren escrites, per encàrrec del bisbe Valladares, per Fèlix Amat.

³⁶ CORTS I BLAY, *Ibid.* 85

Personalment, estic d'acord amb les paraules de Rubió i Balaguer, que segueix Miquel i Vergés, a propòsit del *Diccionario catalán-castellano-latino*, i que valen igualment per a esbrinar la posició de F. Amat i de Climent pel que fa a la llengua i cultura catalanes i la seva relació amb la Renaixença:

«El propòsit que mogué Esteve i els seus col·laboradors fou més de facilitar el seu coneixement del castellà que no pas de salvar el català de la seva decadència. Aquest fou també inicialment la idea que mogué el bisbe Climent a instar a l'Acadèmia la publicació del diccionari; no era altra que facilitar el compliment del decret de Carles III sobre l'ensenyament en castellà. No hem d'exigir que a la feble claror que començava aleshores a il·luminar la consciència de la dignitat de la llengua pròpia, trobéssim en els escriptors les mateixes expressions que, a més d'un segle i mig de distància, voldríem nosaltres en llurs obres. Moltes iniciatives que han estat després altament renovadores van començar a circular sota etiquetes que a distància semblen desorientadores».³⁷

Seria just, al meu judici, de presentar Josep Climent, com a motor primer, i després Amat i els autors del *Diccionari*, els germans Fèlix i Ignasi Torres i Amat, i altres com a pertanyents a una tendència que seria la pre-Renaixença. Una pre-Renaixença del català feta per homes que escrivien en castellà, sense abandonar l'interès pel català.

³⁷ *Ibid.* 80.

IV. DIMISSIÓ.

Abans de fer una síntesi final sobre el pensament de Climent, hauria d'entrar tot seguit en l'assumpte de la dimissió del bisbe de Barcelona.

El mes de maig de 1773 es produïren a Barcelona uns aldarulls populars de resultes de l'aplicació a Catalunya de la llei general de “*quintas*”. En efecte, per aquesta nova ordre era abolida l'exempció de “*quintas y milicias*” per als joves de Catalunya, concedida per Felip V. El promotor d'aquesta iniciativa fou el ministre de la Guerra, el marquès de la Mina –l'antecessor del comte de Ricla en el càrrec de capità general de Catalunya–, molt bon amic de Climent, el qual a més era casat amb una valenciana.

Les lleves, a Catalunya, continuaren essent voluntàries mentre el marquès de la Mina en fou el capità general. Però quan el comte de Ricla fou nomenat ministre de la Guerra, ordenà al seu successor en aquell càrrec, el capità general interí O'Connor Phaly, que s'apliqués a Catalunya la llei de Quintes.

En arribar a Barcelona, el 4 de maig, la nova de l'enrolament dels mossos per un període de vuit anys, es provocà un gran rebombori, a conseqüència del qual moriren catorze joves per les bales dels soldats de la guàrdia. Aquell mateix dia, enmig d'una sobtada pluja, els esvalotats joves trobaren aixopluc a la catedral. Aleshores reclamaren la intervenció del bisbe perquè els fes de bo davant de les autoritaris civils. Després resultà que aquestes gestions del bisbe foren decisives.

El prelat, tanmateix, no s'acomentà de desenfuriar els esperits inquietos, sinó que s'adreçà al secretari de la Guerra, comte de Ricla, perquè intercedís pels joves barcelonins a fi que fossin deslliurats de les Quintes. Féu encara més gestions i col·laborà també amb altres institucions per ajudar els represaliats.

Josep Climent, que ja havia tingut les seves diferències amb el comte de Ricla, quan era capità general, fou acusat d'haver permès alguns excessos dels enfurismats *quintos*. També molestà molt el govern central, i el fiscal Campomanes presentà al Consell un dictamen molt dur sobre el bisbe. Així era incriminat com a col·laborador amb els «*siniestros fines*» separatistes de la Diputació dels Gremis de Barcelona.³⁸

En el Dictamen de Campomanes, s'hi proposava també l'allunyament de Barcelona del bisbe Climent. I així Carles III el recomanà a la Cambra per a la mitra de Màlaga. Climent no volgué renunciar, però, a la seva diòcesi, per mor d'una decisió de la Corona. Tanmateix, davant de la insistència de Madrid, presentà la seva renúncia al monarca el 15 de març de 1775 tant a la diòcesi de Barcelona com a la de Màlaga. Climent sortí de la Ciutat Comtal cap a Castelló, el 16 d'octubre de 1775.

Vegem ara com en el rerafons dels fets que menaren Climent a haver de deixar Barcelona hi jugà també un paper el seu enfrontament amb el comte de Ricla. Ja m'he referit a les males relacions del comte amb Climent. Un desencontre que té a la base la lluita del bisbe per la reforma dels costums. Per aquest motiu, doncs, monsenyor Climent sentia animadversió envers Ricla i, també, la seva amant la Nina o “*La Niña*”, com era coneguda a Espanya. Aquesta beutat de dona, la ballarina veneciana Anna Bergonzi, la pogué veure, a València, el gran Conqueridor. No em refereixo ara, és clar, al rei En Jaume, sinó al també venecià Giacomo Casanova, el qual digué de la Bergonzi que tenia un “aspecte imponent”.

³⁸ En aquest dictamen, hi surt també Fèlix Amat, a qui es volia castigar pel fet d'haver ajudat el seu bisbe en la qüestió dels *quintos*. Amat va formar sobre aquesta «*ruidosa renuncia*» un expedient, “Memorias concernientes a la renuncia del episcopado de Barcelona”, que es troba en l'Arxiu Torres Amat (1775).

La relació del comte de Ricla amb “la Niña” era coneguda del món barceloní per les seves festes, carnavals etc. Tot això ho sabem pel pròleg i l’article final de Marina Pino a la traducció al castellà de les *Memorias de España de Giacomo Casanova* –feta per Ángel Crespo aquest any de 2006– i, és clar, pel que ja ens ha explicat el doctor Tort en la conferència que pronuncià a Castelló. El bisbe de Barcelona, partidari del camí estret, i per a evitar aquells escàndols de Ricla i la Nina envià un informe secret al confessor del rei. I en conseqüència, el governador del Consejo de Castilla envià ordre al regent de l’Audiència de Barcelona perquè «es desterrés in alterum d’Espanya» “la Niña”, la qual abandonà la ciutat el 7 de març de 1769.

El comte de Ricla ben segur que pensà que l’exili de la ballarina era degut a l’actuació de Climent. A aquest fet, doncs, a les desavinences amb el bisbe, i a les mascarades ridiculitzant Ricla en els carnavals de 1768 i 1769, cal trobar-hi, segons Tort, la designació del comte perquè s’apliqués a Catalunya la cèdula de les quintes de 1770 i llurs conseqüències, fàcilment previsible, inclosa la dimissió de Climent.³⁹

³⁹ El baró de Maldà diu que: «*Después de la partida a Madrid del excelentísimo Conde de Ricla, ya no hubo más mascaradas por Carnaval, ni saraos de a peseta, ni castillos de fuegos artificiales [...] todo ello por prohibición real*». F. Tort afirma que: «L’avalot de les Quintes fou el fet popular, polític i militar de major profunditat i transcendència des de la Successió i l’aplicació del Decret de Nova Planta», però del qual la historiografia no es fa ressò. Diu que després de la publicació del seu llibre sobre Climent, només Josep Morán ha escrit quelcom en *Cançó de l’avalot de les quintes* en l’any 2002. Conferència inaugural

V. EL PENSAMENT

1. JANSENISME.

Entrem ara en l'última part d'aquestes paraules meves. Lamento dir-los, a aquesta alçada del meu discurs que és el tros més feixuc. Em referiré –tan de pressa com pugui– al pensament del nostre bisbe i tocaré dos aspectes: el primer serà el seu jansenisme i el segon, la seva relació amb la “Il·lustració”.

El jansenisme, ja ho sabem, és un corrent teològic del segle XVII, que s'estén durant tot el XVIII. Parteix d'una peculiar concepció sobre la gràcia divina. Però ben prest derivà cap al camp moral. Podríem dir que el jansenisme passa del rigorisme teològic al rigorisme moral.

Tant el jansenisme teològic com el de tipus moral foren condemnats pels papes, fins arribar a Climent XI (*Unigenitus*, 1713). A partir d'aquest document pontifici, el nom jansenisme canvia tant de sentit que esdevé difícil de definir-lo. Per això, davant de la complexitat que presenta el jansenisme del Set-cents, la historiografia més recent sol emprar el terme parajansenisme per referir-se al jansenisme de després de la *Unigenitus*. Quan diem parajansenisme, al·ludim el ver jansenisme francès i belga, perquè n'evita una total identificació sense desvincular-lo, però, del tot del jansenisme del segle XVII. Què hi ha en el fons quan ens referim al parajansenisme? Doncs, sintetitzant al màxim, diria que hi ha la moral rigorista –que poua en l'autèntic jansenisme teològic– i l'episcopalisme.

[*Episcopalisme*]

L'episcopalisme, en el corrent jansenista, neix quasi des de l'inici com a reacció a les condemnes dels papes al jansenisme originari. Com a conseqüència d'això, exalta les prerrogatives dels bisbes en menyscar de les del Papa, principalment del seu primat de jurisdicció i de la seva infal·libilitat personal i es tenyeix a més d'un fort anticurialisme romà.

El jansenisme dogmàtic de seguida s'al·lià amb el gal·licanisme, el qual mogut pel seu desig d'una Església nacional, recelosa per tant de la intervenció dels papes, tenia també una base episcopalista.

Tanmateix, l'episcopalisme de Climent no pot ser explicat recurrent només a l'episcopalisme d'encuny gal·licà defensat per Bossuet, o per la tradició episcopalista espanyola –influïda pel gal·licanisme– encara que també en formen part. El seu episcopalisme depèn dels jansenistes francesos i d'aquells autors que el manllevaren de llurs escrits, com Febronius.

Un dels llocs on, potser, es palesa més l'abast de l'episcopalisme jansenitzant de Climent és en les seves simpaties per l'Església jansenista d'Utrecht. Queda clar que intervingué en aquella qüestió mogut pel «*muneris ratio episcopalis*». És una nota de l'episcopalisme de Climent, la sol·licitud per totes les Esglésies o la col·legialitat episcopal, que situa aquest prelat entre els predecessors d'aquelles teories, com les del jesuïta Bolgeni, que desembocaran en el Concili Vaticà I i Vaticà II.⁴⁰

⁴⁰ Sobre Giovan Vincenzo Bolgeni, vegeu CORTS I BLAY 58.

Crec que l'episcopalisme de Climent és renovador, i ho és precisament, de renovador, perquè no era tan regalista com ho seran els parajansenistes de després d'ell, com el seu deixeble Fèlix Amat. I és que els regalistes solien ser episcopalistes per anar contra la potestat dels papes i perquè els monarques els ajudessin en la reforma de l'Església que volien, i que no els podia venir de Roma. Cau l'Antic Règim i aquest episcopalisme regalista s'esfondra amb ell. És que han lligat massa la sort de llur causa amb la monarquia absoluta. Aquest episcopalisme regalista no podia ser innovador.

Monsenyor Climent, en no vincular massa el seu episcopalisme amb el regalisme, sí que resultava ser més modern; i clarivident, perquè veia també la instrumentalització, per part dels ministres il·lustrats de Carles III, d'un episcopat jansenitzant i regalista en la línia de la secularització que perseguïen. Les idees eclesiològiques de Climent podien ser renovadores en el seu temps, en canvi, les del seu deixeble, Fèlix Amat, en el primer quart del XIX, i sobretot les del nebot d'aquest, Fèlix Torres i Amat, el qual defensava encara tesis regalistes a quasi mitjans del Vuit-cents, resulten ja francament anacròniques i aporten poc a l'eclesiologia dels dos concilis vaticans.

De tota manera no vull presentar Climent com qui s'avancés als esmentats concilis. No crec que, amb el seu bagatge jansenista i gal·licà, Climent pugui representar un aprofundiment en la concepció, no em refereixo ara a la figura dels bisbes, sinó del Papa, del Vaticà I i II. Per veure això, cal anar a Fèlix Amat, el qual mostra el seu mentor com antiultramuntà i inspirador de la seva oposició al concepte de la "*plenitudo potestatis*" del Pontífex Romà i de la seva infal·libilitat personal.⁴¹

Continuant encara la reflexió sobre l'episcopalisme del nostre bisbe, no sé si es pot afirmar, com tantes vegades es fa, que el bisbe Climent hagués estat antiregalista. Aquesta expressió és massa rodona. De fet, Climent no es mostra sempre tan anti.⁴² Que no fos regalista es pot entendre d'una banda, perquè encara eren prou punyents per als antics súbdits de la Corona d'Aragó les seqüeles de la guerra de Successió, i de l'altra perquè, si bé és cert que Climent podia haver rebut l'influx de van Espen, no sembla que fes seu el jurisdiccionalisme radical de l'autor flamenc.⁴³ El pare Batllori diu, a més, que el bisbe «era enyorívol de l'Església primitiva, i consegüentment menys regalista».⁴⁴ El que sí veig clar és que si Climent fou crític amb el regalisme, ho fou pel seu episcopalisme de matriu jansenista, i no tant perquè fos "antiregalista".⁴⁵

Podria acabar aquest tema dient curt i ras que Climent fou episcopalista per jansenista.

[*Moral rigorista*]

El parajansenisme de Climent es nota també en la seva oposició a les doctrines dels jesuïtes, tant a les que tenen a veure amb la concepció de la naturalesa del papat, com a aquelles altres defensades per gran part de la Companyia de Jesús; és a dir, el molinisme i el probabilisme, aquest últim, «*Valle fecundo en tan venenosas víboras de las opiniones laxas*», en paraules del deixeble de Climent, Fèlix Amat.⁴⁶ A aquests corrents, el bisbe de Barcelona s'hi oposà, com ja ho hem vist, amb el tomisme i el probaliorisme o la moral rígida.

⁴¹ *Ibid.* 346.

⁴² TORT 73.

⁴³ CORTS I BLAY 567.

⁴⁴ *Ibid.* 22.

⁴⁵ *Ibid.* 37.

⁴⁶ *Ibid.* 572.

Sobre aquest aspecte de la doctrina moral de Climent, que inclou la seva repetida idea «del camí estret» o de la «reforma dels costums», veritable *leitmotiv* de la seva actuació pastoral, i per deixar definitivament aquesta qüestió del seu jansenisme, crec que es podria dir que la doctrina moral de Climent fou rigorista per jansenista.

És, doncs, el seu episcopalisme, junt amb l'oposició a la Companyia de Jesús, principalment en el camp de la doctrina moral rigorista, que em porta a la conclusió general que Climent ha de ser tingut per parajansenista, no per jansenista ni simplement com a simpatitzant amb aquest corrent, sinó que és d'aquest moviment d'idees on s'inspira a través del jansenisme francès i centreeuropeu.

2. "IL·LUSTRACIÓ"

Amb mala consciència, ja que m'adono que estic a punt d'abusar de la seva amable atenció, demano encara la seva paciència per poder acabar aquesta exposició tractant de Climent i la Il·lustració espanyola del final del segle XVIII.

Tots sabem que parlar d'Il·lustració i Cristianisme o catolicisme és emprar conceptes que responen a continguts ideològics més o menys contradictoris a causa principalment del contingut ateu o teista d'aquest últim moviment. És per això que els historiadors actuals recorren al concepte "*Aufklärung*" que permet l'afegití de cristiana o catòlica

El pare Batllori ja va fer dos advertiments sobre el reformisme eclesiàstic i la Il·lustració en el Set-cents. El primer és que l'ús d'aquestes expressions no ha de fer perdre mai de vista que els corrents eclesiàstics reformadors són més propis de la pre-Il·lustració que de la Il·lustració plena. El segon, que molts d'aquells corrents impliquen un retorn al tomisme pur, al rigorisme moral i a una devaluació de la llibertat humana, que els situen ben lluny dels principis característics de les "*Lumières*" i de gran part dels diversos tipus de "*Aufklärungen*" i de les Il·lustracions europees.

Ras i curt, el reformisme religiós i fins cultural i intel·lectual de Climent, cal vincular-lo no tant a la Il·lustració, sinó considerar-lo una supervivència de la pre-Il·lustració en plena Il·lustració.

No pot ser presentat sense més el bisbe Climent com un il·lustrat pur, i no pas pel problema al·ludit de l'ateisme i del teisme, sinó també pel seu jansenisme. Molts esperits "*eclairés*" s'adheriren al parajansenisme perquè coincidien en llurs continguts reformistes i del reformisme eclesiàstic. Però, en realitat, com més a prop hom està del jansenisme més lluny es troba de la Il·lustració, principalment, encara que no exclusivament, en el camp moral. Una altra prova, ho dic de passada, de com allò que, de vegades sembla innovador, és en realitat quelcom caduc. La concepció rigorista de la moral, el pessimisme de matriu augustiniana, fan en una bona mesura incompatible el jansenisme, almenys el parajansenisme tardà espanyol, amb els principis sagrats de la Il·lustració.⁴⁷

Tot això és el que jo veig en Climent i ho he anat ja insinuant. M'ha plagut veure com coincideixo amb el judici del doctor Mestre. En efecte, m'he referit més amunt al fet que al bisbe i al seu patge, Amat, els agradava el rigorista italià Daniele Concina. Vet aquí el que sobre això últim diu Mestre: «*Mientras a Climent le interesa el moralista Concina, [Gregori] Mayans lo desprecia concentrando sus elogios en Muratori. Al moralista se opone el erudito ilustrado*».

«*Al moralista se opone el erudito ilustrado...*». Aquesta comparació, a més de fer-nos adonar del tarannà tan divers d'aquests dos homes, Climent i Mayans, tinguts

⁴⁷ *Ibid.* 11-14.

per jansenistes, ens fa caure en la consideració també de llur diversa posició respecte al fenomen de la “Il·lustració”.

Així, doncs, em sembla que Climent és un pre-il·lustrat en plena Il·lustració. El seu tomisme i un cert augustinianisme⁴⁸, en part com a reacció a la doctrina de l'escola jesuítica (molinisme i probabilisme), li feien tenir una certa visió pessimista de l'home, la qual es reflecteix en la seva defensa d'una moral rigorista. Una doctrina moral que li ve certament de la seva adhesió als clàssics de l'espiritualitat espanyola (com fray Luis de Granada i sant Tomàs de Villanueva) i també de l'escola jansenista francesa, i que estava molt lluny de l'optimisme il·lustrat. I no entro ara en la qüestió dels principis il·lustrats sobre la llibertat per parangonar-los amb la concepció política de monsenyor Climent, ni amb el que pensava respecte a les relacions Església i Estat,⁴⁹ una reflexió, aquesta darrera, que faria, i de manera anacrònica, el seu deixeble Amat.

[CONCLUSIÓ GENERAL]

Per acabar aquestes paraules, doncs, podria concloure que Josep Climent fou un bisbe reformador –amb les matisacions que ja he fet– en el camp pastoral, cultural i fins i tot socioeconòmic. El seu reformisme, pel que fa a la dimensió més interna de la vida de l'Església, li venia principalment del jansenisme; i en l'ordre cultural i pràctic, del conjunt d'idees que a Espanya s'anomena la “Il·lustració”.

En només els nou anys que durà el seu pontificat, monsenyor Climent deixà una empremta molt viva a Barcelona, que encara avui és palmària a la ciutat, en les institucions del Bisbat i en la història cultural del Seminari.

La seva figura de bisbe reformador es projectà damunt dels seus successors en la seu de sant Pacià, Valladares i Díaz Valdés, i sobre els seus deixebles, en especial l'arquebisbe Fèlix Amat, confessor de Carles IV, i, encara que menys, en el seu nebot Fèlix Torres i Amat, bisbe d'Astorga; els quals, des de llurs influents càrrecs, contribuïren a difondre el magisteri de Climent alguns decennis després de la seva mort. La projecció del bisbe, a part d'Espanya, arribà a França, a l'Església Utrecht i a Roma.

L'actualitat del pensament climentà es podria cercar avui en alguns aspectes del seu episcopalisme, en la defensa de la llengua catalana al servei principalment de la pastoral i en les grans intuïcions de la seva pedagogia.

En definitiva, Climent ha estat un dels més remarcables bisbes de Barcelona, per la seva vida, obra i pensament, i fou també cap de brot i el de més projecció europea dels parajansenistes espanyols.

RAMON CORTS I BLAY
Director de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia*
Biblioteca Balmes
BARCELONA

⁴⁸ TORT 169.

⁴⁹ *Ibid.* 140-144.